

Конотопська відьма
Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко

Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко

Конотопська відьма

I

Смутний і невеселий сидів собі на лавці, у новій світлиці, що відгородив від противної хати, конотопський пан сотник Микита Уласович Забрьоха. Хоч парень собі і чепурний був, а тут і у неділеньку святу не брав білої сорочки, та й – прощайте у сім слові – китаєвих синіх штанів на ніч не знімав, так, сердека, у них і ночував, рад-рад, що за північ допхався додому; а там чи заснув, чи ні, вже його, ще сонце не сходило, збудили. Зараз схопивсь, випозіхався, вичухався, помоливсь богу, нххнув разів тричі кріпкої роменської кабаки, прослухав, що йому читали, дав порядок і, зоставшись сам у світлиці, сів на лавці: голова йому нечесана, чуб не підголений, пика невмита, очі заспані, уси розкудовчені, сорочка розхристана; край його на столі люлька і гаманець, каламар, гребінець і повна карватка ще торішньої дулівки, що ще звечора наточила йому Пазька у пляшку, а він, хоч і насипав у карватку, щоб то, знаєте, з журби випити, та як зажуривсь знова, та й забув, так і ліг та й заснув; та й тепер, уставши, не дуже на тую дулівку квапився, бо ще нове лихо зовсім його скрутило, і він і сам себе з журби не тямив.

Яке ж то там йому лихо зіклалося й від чого така журба його узяла? Але! тривайте лишень, я вам усе розкажу: і відкіля він так пізно приїхав, і зачим не дали йому добре й виспатись. Ось кете лишень кабаки, в кого міцніша, та й слухайте.

Пан сотник Уласович був чесного і важного роду. Таки хто скільки не зазна, то сотенною старшиною усе були Забрьохи; а діди і прадіди Микитові усе були у славному сотенному містечкові Конотопі сотниками; так від отця до сина так сотенство і переходило. От як і старий Улас Забрьоха, таки сотник конотопський, як помер... і що то жалкувало за ним козацтво! Та таки і усі люди, і старе, і мале, усі плакали. А як ховали, так труну його несли через усе село на руках, мов дітського батька, та біля церкви й поховали і добре на усіх обідах пом'янули. Як же відпили сорочини і громада зібралася на пораду, кого начинити сотником, то усі ув один голос і гукнули: «А кому ж будь? Уласовичу, Забрьошенку; якого нам луччого ськати?» Оттак-то й настановили його сотником, і став він із Забрьошенка вже й сам Забрьоха.

От він, поховавши батька, сюди-туди огледівсь, аж вже йому годів двадцять п'ять; нігде дітись, треба женитися, треба дівки ськати... Батько-бо його, старий Улас, був собі скупенький, і коли, було, Микита, як озьме його за

серце, стане батька прохати, щоб його оженив, то старий насупить брови, зирне на нього сторч та скаже: «Нехай лишень виясниться, бач, нахмарило. Який тепер сякий-такий син жениться? Бач, хліб дорогий, по п'яти алтин мішок, та й тісно нам буде, як тобі жінку озьмемо: тільки і є, що хата з кімнатою, та через сіни противна хата, та й годі; де мені вас містити з діворою, що вже знаю, що так і обсипле. Нехай лишень опісля подумаємо». То, було, Микита почувається та з тим облизнем і піде. Тепер же, як старий вмер, йому своя воля. Зараз узявши противну хату, перегородив, от йому є й світлиця, є й простор. Далі став дівки ськати і сів думати. Вже на яку-то він не думав? Перш би то так, що й де! Зараз на чернігівську протопопівну закинув та й сам злякався від неровні: одної одежі на два воза не вбереш, а намиста, кажуть, мірками батько відсипле; та таки й нічого: там і богослови іли печені гарбузи, так нашому братчику нічого туди квапитись. От він і спустивсь нижче, перебирав-перебирав, думав-думав... далі як сплесне у долошки, як загомонить сам собі у хаті: «Отсе так! Отсе моя! Хлопче! Сідлай мерщій коня!» Чи зібравсь, чи ні, мерщій наш Уласович сів на коня... і як затупотів, так тільки що оком його заздриш.

Куди ж то він так потяг прудко? Еге! Колись-то, десь-то на ярмарку бачив він хорунжівну Олену, от що на Сухій Балці хутір, прозивається Безверхий. Він, дивлячись тогді, дуже дивувався, що дівчина й молоденька, а купує борошна багацько; а як став розпитувати людей, так йому й розказали, що у неї нема ні батька, ні матері, а тільки самий брат; що вона хазяйка невсипуща, сама й около коров, сама й у полі при косарях і при женцях, а зимою у винниці сама догляда і се борошно окупує на винницю. Брат її, хорунженко, хоч парень і молодий, та не хоче женитись, а дума у ценці, бо як був недуж, так обіщавсь: «Коли, – каже, – видужаю, то піду у ценці, віддавши сестру заміж». От і видужав, і дожида доброго чоловіка, щоб йому і господарство, і сестру віддати, і вже ні до чого йому діла нема, усе тільки книжки чита, а Олена за нього усюди по господарству поворочується.

От туди-то потяг наш пан сотник Забрюха. Не взяв же його й чорт на вигадки! Чує кішка, де сало лежить: одно те, що дівка здорова, молода, оглядна, чорнобрива, повновида, а худоби-худоби – так батечки! Свій хутір, лісок, винничка, млинок, вітрячок, а скотини та овечок – так нічого й казати! І усе то їй достанеться. Затим-то так наш Уласович і поспіша, що й коневі не дасть здихнути, і сам, не обідавши, тридцять семисотних верст, іще з гоном, не спочиваючи, переїхав, і як добіг до того Безверхого хутора й устав з коня біля хорунженкової хати, так так і хитається, мов п'яний, а я ж кажу, що він і не обідав нігде.

Поздоровкавшись з паном хорунженком і посідавши у хаті, от наші і розговорились про меж себе і признались, що ще й батьки їх про меж себе дружили, то і їм треба не цуратись один одного. Далі хорунженко питав пана сотника, що куди його бог несе і зачим? Зараз наш Уласович і став брехати, бо старі люди кажуть: тільки що ще задумаєш свататись, то й станеш зараз брехати, і що без брехні ні жоден чоловік не сватався. Отже ж то сотник і каже, що буцімто йому треба брагу для волів найняти на зиму (а ще де та й зима? іще тільки петрівка йде), так він почув, що у пана хорунженка у винниці барда добра і добре скотини доглядають, приїхав найняти і сторжитись.

– Не знаю я сього діла і ні в віщо не мішаюсь; про те сестра зна, – сказав йому на одвіт пан хорунженко.

— А де ж Йосиповна Олена? Може б, бува, її покликати, то ми з нею і скінчаємо діло, — казав Забрьоха.

— Але! Сестра у полі; поїхали там трошки просця посіяти, так вона догляда, бо вже без неї ніхто нічого не тямить зробити. А ви, Уласович, не скучайте; вона надвечір і буде. Поки вона вернеться — дівко! а вточі лиш слив'янки! — то ми по кухличку, по другому вип'ємо. Та вже ви у нас, пане сотнику, і заночуете, бо вже не рано, — сказав хорунженко.

— Панська воля! — одвіт дав Микита — і радесенький собі.

От як вицідили вони самотужки глек слив'янки, а далі і тернівки покуштували чи трохи, прибігла й наша Олена з поля. Бачить, що чужий чоловік, зараз мотнулась, звеліла із ставка потягти карасів і загадала вечерю вірити; скуди-туди шатнулась і увесь порядок дала, що й на завтра робити, і кому, куди і зачим їхати, а далі одяглась таки любенько, як звичайно панночці та ще й хорунжівні: до старенької плахти та почепила люстринову запаску, одягла тож шовкову юпку, та на шию дукат на бархатці, та червоні черевички узула, а на голову хорошу стрічку поклала, та й вийшла і поклонилась пану Уласовичу низенько.

Наш Забрьоха як побачив таку панночку, що не тільки що зроду не бачив такої, та вона йому і не снилась така, та аж задрижав і не тямить вже, що йому й казати, та вже хорунженко нагадав та й каже:

— Отже, пане сотнику, вам і хазяйка: радьтесь із нею, вона всьому голова.

Так що ж бо наш Уласович? Ні пари з уст. Далі прийнявся, мнявков-мнявков, та й начне про воли, а кінча про голуби, дума об барді, а скаже об тернівці, та як замовк, та й замовк, та знай слинку ковта, дивлячись на таку кралю.

Олена собі дівка бойка була. Хоч пан сотник і сюди. і туди загинав, а вона його зараз розчухала, що він таке е і зачим приїхав, та вже й каже йому, і говорить: «Добре ж, паниченьку; допивайте ж на здоров'я тернівочку, та повечеряєте, та ляжете спати, а завтра — дасть бог світ, дасть і совіт, то й порадимось, що треба робити».

Забрьоха, почувши сее, та аж сам не стямився від радощів; дума: «От діло і зовсім, завтра тільки рушники брати». Та за кухлик, та давай знов смоктати з паном хорунженком, що у ченці збирається, а таки сього діла не кидається і ще й дуже полюбля.

Олена таки частенько до паничів увіходила, так буцім за яким ділом, а тільки щоб більш розглядіти Микиту Уласовича, що воно е; то як увійде та поведе очима, що як терн-ягідки, на пана сотника, то в нього язик стане мов повстаний, і не поверне його, а сам аж пала. Полагодивши вечерю, вона вже більш і не входила: самі паничі повечеряли, і, докінчивши глек з тернівкою, пан хорунженко хотів вже іти спати, аж ось наш Забрьоха поплямков, викашлявся, поцмокав, потер уси та й став ту рацею казати, що йому дяк скомпонував вже давненько для такого случаю, от і каже:

— Ось послухайте, паничу Йосиповичу, що я вам скажу: несорозмірно суть чоловічеству єдинопрєбиваніє і в дому, і в господарстві. Всякое диханіє шанується у двойстві: єдино чоловікові на потребу — пояти жону і іміти чада. І аз нижайший возиміх сію мисль і неукротимое желаніє. Пламень м'є ражджаєть і не отіду, дондеже не совокуплюся з ліпообразною, прєвелебнішою Кат... — Та й замовк. Се то йому дяк таке списав, як він було думав залицятися до протопопівни з Чернігова, і Забрьоха дочитав до самого кінця так, як було тогді напам'ять витвердив, та як згадав, що хорунживна не Катерина, а Олена, і не прєвелебна, а так — панночка, от того-то й замовк, та ні туди ні сюди. Хорунженко зовсім було дрмав, а на сю рацію прислухавсь-прислухавсь та й каже:

— Що-бо ви, пане сотнику, отсе говорите? Щось я нічого не второпаю. Чи не після тернівки отсе ви такі стали?

Здихнув Уласович та й каже:

— Бодай його писала морока! Се мені таке написав наш воскресенський дяк...

— Та що воно таке є? — спитав Йосипович. — Чи се вірша, чи що?

— Але! Я й сам не знаю, що воно і для чого, — каже Забрьоха.

— Так нащо ж ви мені проти ночі таке говорите? Мене вже з-за плечей бере.

— Та я б і не говорив, так лихо припало!

— Та яке там лихо? Кажіть швидше, спати хочу.

— Але, кому спати, а кому й ні! — сказав Уласович та, здихнувши важко, поклонивсь хорунженку низесенько та й каже: — Віддайте за мене Олену, сестрицю вашу!

— Йо! — сказав хорунженко, задумавсь, став чухати потилицю, і плечі, і спину, а далі каже: — Побачу, що сестра скаже, нехай до завтрього, лягайте лишень спати, — та й пішов від нього.

Ліг наш Забрьоха спати, так йому і не спиться: жде світу, не діжде, щоб швидше йому почути, що скаже Олена... Ну, сяк-так дождались світу, повставали паничі і позіхалились. Зараз пан Уласович і пита:

— А що ж ви мені, паничу, скажете? Чи наша річ до діла, то я б побіг мершій та з старостами і явивсь сюди закон сполнити. Кажіть-бо!

Сопить наш хорунженко і нічого йому не сказав, тільки гукнув у кімнату: «Ану, сестро, дай нам поснідати, що ти там придбала».

Ввійшла з кімнати наньмичка, поклонилась та й поставила на столі перед паном Уласовичем на сковороді... печений гарбуз!... Як розглядив наш Забрьоха таку пинхву[1 — Каверзу.], як скочить із-за стола, як вибіжить з хати! Аж тут батрак вже й держить його коня, і вже осідланого: він мершій на коня та навікача побіля хат; тільки й чує, що люди з нього регочуться; йому ще й більш стидно, ще й більш коня поганя, та як вибіг з хутора, розглядив: що за недобра мати? Щось теліпається на шиї у коня! Коли ж дивиться —

вірвовка; потягнув тую вірвовку – аж і тут гарбуз сирий причеплений! Кинув його аж геть, а сам за нагайку, знай коня паня, знай паня... Одно те, що сором, а тут і такої дівки жалко, та ще ж ні івши, ні пивши! От вже наш Уласович і додому з гарбузом так і біжить, як біг до дівки, думаючи рушники брати. І самому лихо, і кінь морений; так насилу-насилу допхавсь додому аж опівночі і – як я розказував – мерщій ліг спати.

II

Смутний і невеселий сидів у світлиці на лавці конотопський пан сотник, Микита Уласович Забрюха, а об чім він сумував, ми вже знаємо... Еге! Та не зовсім: хіба чи не дасть нам товку отсей, що лізе у світлицю до пана сотника? А хто ж то лізе? Що ж се він так там мордується? То піткнеться у двері, та й назад наші. Отта хворостина, що несе у руках, та його спиня: коли держить її поперед себе, то тільки що ніс у двері ткне, а вже хворостина і обіперлась об угол; коли ж її волоче за собою, то зовсім увійде в світлицю, а вона за ним волочиться і чіпля його, як та сварлива жінка за п'яницею-мужиком; упоперек же і не кажи її всунути у світлицю, бо кріпко довга була. Лізе то не хто, як Прокіп Ригорович Пістряк, сотенний конотопський писар і щирий приятель пана сотника конотопського, Микити Уласовича Забрюхи, бо він без нього ні чарки горілки, ні ложки борщу до рота не піднесе; а вже на пораді, як Пістряк Ригорович сказав, так воно так і є, так і буде, і вже і до сто баб не ходи, так ніхто не переможе. Що ж то він за хворостину пре у світлицю до пана сотника? Але! Лучче всього послухаймо, як і об чім вони собі будуть розмовляти, то тогді усе знатимемо. Та ще ж і те знайте, що пан Пістряк суть писар: дванадцять год учився у дяка в школі: у год вчистив граматику, два годи вчив часловець, півчварта[2 – Три з половиною.] года сидів над псалтирем і з молитвами зовсім вивчив, та півп'ята[3 – Чотири з половиною.] года вчився писати, а цілісінький год вчився на щотах; а промеж тим, ходячи на крилас, поняв гласи, і ермолойні догматики, і Сквородині херувимські, туди ж за дяком і піддячим окселентуе[4 – Вторуе, підспівуе.] і Павла чтение, коли небагацько закладок, утне на всю церкву голосно; а вже на річах так бойкий, що як розговориться-розговориться, та усе не попросту, усе з писання, так і наш отець Костянтин, даром що до синтаксису ходив, слуха його, слуха, та здвигне плечима, та й відійде від нього, кажучи: «Хто тебе, чоловіче, зна, що ти там говориш!» Оттакий-то був у нас у Конотопі писар, отсей Прокіп Ригорович Пістряк; та як стане він з паном сотником Забрюхою розмовляти, так ви тільки слухайте, а вже чи второпаєте що, не знаю, бо він у нас чоловік з ученою головою, говоре так, що і з десятима простими головами не розжуєш.

Отже-то, як пан сотник бачить, що пан писар не влізе у його світлицю за тою довгою хворостиною, та й пита:

– Та що то ви, пане писарю, якого чорта до мене в світлицю прете?

– Та се, добродію, лепорт об сотеннім народочисленіі, в наличності предстоящих по мановенію вашому, та – бодай він сокрушився в прах і пепел! – невмістим есть в чертог ваш. Подобаєть або стіну протягти, або стелю

підняти, бо не влізу до вашої вельможності! – сказав Пістряк та й почав знову возитись з тою хворостиною.

– Що ж то за лепорт[5 – Рапорт.] такий довгий? Хворостина ж йому, мабуть, замість хвоста, чи що?

– Хворостина сія, хоча єсть і хворостина, но она не суть уже хворостина, понеже убо суть на ній вмістилище душ козацьких прехваброї сотні Конотопської, за ненахожденієм писательного суцества і трепетанієм десниці і купно шуйці. – Оттак відсипав наш Пістряк.

– Та кажіть мені попросту, пане писарю! О, вже мені те письмо остило та опоганіло, що нічого і не второпаю, що ви кажете-говорите. Тут і без вас нудьга узяла, і печінки до серця, так і чую, як підступають, – сказав пан сотник та й схилився на руку, та трохи таки чи й не пустив слізочок паридругої.

– Горе мені, пане сотнику! – сказав Пістряк, – мимошедшую седмицю глумляхся з молодицями по шиночкам здешної палестини і, вечеру суццу минувшаго дне, бих неподвижен, аки клада, і нім, аки риба морская. І се внезапная вість потрясе мою унутреннюю утробу, а паче і паче, егда прочтох і уразуміх повелініє милостивого начальства збиратися у поход аж до Чернігова. Сіе, пане сотнику, пишуть, щадя душі наша, да не когда страх і трепет обуяет нами і ми скорбні падем на ложі наша і уснем в смерть; і того ради скритность умислиша, аки би у Чернігов, а хто вість? Чи не дальш іще. О горе, горе! І паки реку: горе!

– О горе, горе Ригорович!

– О горе, горе, Уласович!

Оттак-то горювали пан сотник з паном писарем, що прислано ім предписаніє іти в Чернігов зо всею сотнею і зібратись зо всім прибором і узяти провйонту для себе і коней на дві неділі. От як горюють пан сотник у світлиці, а пан писар за порогом, далі сей і вигадав – бо вже на вигадки завзятий був – та й каже:

– Соблаговоліте, пане сотнику, дати мені повеленіє о сокрушительном преломленіі сієї трикратно опоганівшої хворостини, я же нине суть у ранзі лепорта, бо самі созерцаєте ясними, хоча і не вмитими, вашими очесами, що неумістим есм з нею у чертог ваш.

Почухав голову пан Уласович, довго думав, далі й каже:

– Себто, по-вашому, переломити хворостину; так ти-бо кажеш, що се вже не хворостина, а лепорт об нашій сотні, так щоб часом не було натруски від старших; бо і сам здоров знаєш, що пан полковий писар щось до нас добирається і так і підгляда, щоб мокрим рядом на нас напасти.

– Не убоїмся, не устрашімся супостата зо усею його враждебною силою. Сего ради довлієть нам против нього бути мудрим і сіе послідне реченное предписаніє неупустительно сполнити і того для повели, вельможний пане, да сокрушу сію палицю. – Так, покручувавши уси і очі у стелю утопиривши,

казав пан Пістряк, а далі бачить, що пан Микита йому ні пари з уст, бо й досі ще не второпав, що той йому каже, та й скрикнув: – Так ламати?

– Та ламай, пане писарю!

Хрусь! Пан писар і переломив хворостину. «Переломишася, – каже, – і се нині могу вміститися в чертог твій». – Та, сее кажучи, і уліз в світлицю, і кланяється пану сотнику, і подає йому з двох рук по цурпалку, і каже:

– Подозвольте, прийміте!

– Та що ти мені отсе, пане писарю, тикаеш у вічі? Чи їх виштрикати хочеш, чи що? – питається його пан сотник, притулюючись до стіни, а, боячись, дума: «Чи не погнав Ригорович вп'ять химер, як було після перепю на великодніх святках». – Що воно таке е? Кажи мені попросту, без письма!

– Сіє суть, пане сотнику, замість списка нашої сотні, – каже писар, – його вже не возмогах списати за дрижанієм десниці моея, від глумленія пиянственного з вищеіз'ясненними молодицями, і того ради узях хворостину і на ній назнаменах коєгождо козака, і се суть вірне число: у кожному десятці по десять козаків, а усіх таких десятків суть такожде десять, слідовательно уся сотня, як скло. Собогаволіте, пане сотнику, щот ій учинить по сій хворостині і лицем к лицу самую естественную сотню, зібравшюся біля палестини Кузьмихи, кривої шинкарки, очесами обзріти.

– Еге, пане писарю! – каже йому пан Уласович. – Я б, пожалуй, собогаволив, так ліків більш тридцяти не знаю. Лічи сам і роби як знаеш, ти на те писар; а я усе опісля підпишу, бо я на те сотник, щоб не лічити, а тільки підписувати.

От і став пан Пістряк лічити; лічить-лічить, а у п'ятій сотні одного козака не долічиться. «Що за притча? – аж скрикнув. – Сошитах, і були усі, і се един не обрїтається. Ізиду і поки учиню перепис, хто з оглашених не дав мені і пред очі ваші стати, біжа і окрився. Не хто, як, уповательно, Ілько Налюшня».

От і пішов надвір до козаків лічити, а пан сотник зараз кинувся до карватки з дулівкою та, не віддихаючи, журби ради, та й висмоктав її дочиста. Аж ось і пан Ригорович з своїми цурпалками лізе у двері, і веселенький, і швидше, щоб втішити пана сотника, і каже: «Не журітесь, добродію! Усе козацтво наше укупі, ні жоден не пошвандяв нікуди; ось де вони е». І прийнявся лічити, – вп'ять у п'ятім десятку нема та й нема козака! Як затупотить Ригорович ногами, як ухвате себе за чуб, як почав коренити і батька, і матір, і увесь род того пресучого сина козака, який ховається, поки він лепорт унесе у хату, до пана сотника. Як надворі ліче, так усі до единого, а у хаті ліче, то один, та усе у п'ятому десятку, так і шезне, неначе його злидень злиже! Вернувсь пан Пістряк до сотні, перелічив козаків – усі; вернувсь до пана сотника, лічить по хворостині, що кожного позарублював, – катма одного; хтось утік. Вп'ять вернеться до сотні, щоб тому, хто ховається, голову побити, так-бо усі якраз, а у світлиці по зарубкам нема одного. Та разів десять таке йому було привиденіє. Вже аж засапавсь сердешний, бігаючи з хати то в хату, то до сотні, то від сотні, що вже й пан Уласович убравсь і зовсім вирядивсь і вже шапку узяв, щоб іти до сотні, так у пана писаря один козак усе утіка,

і хто такий – не звісно, бо усі на зборі і один одного держить за пояс, щоб не утік ніхто, поки їх по хворостині перелічують.

– Та годі тобі, Ригоровичу, шастатись. Ходім та удвох зо мною перелічимо. Коли там усі, а на хворостині нема одного, так кат його бери! Нехай той і пропада, аби живі усі були. – Так сказав пан сотник та й приглядається пильно на писаря, чи до діла то він сказав і що чи не гримне він на нього за нісенітницю, як воно й часто бува.

Довго слухав се Прокіп Ригорович і пальцем поводив, а далі як цмокне, як підскаче, як крикне: «От сая річ до діла! Утробою сожалію, що таковое мештаніє ізиде із глави моя і уклонися у дебрі пустиння. Та вам, пане сотнику, довлієть і полковим суддею бути за таковое неограниченное і мудрое рішеніє, его же і аз не возиміх. Ходімо же, батьку! Нині возвеселися утроба моя од цілості сотні, і, скончавши діло, урем'я і подкріпленіє вчинити».

От і пішли. Агу! І наш пан сотник повеселішав трохи, що якось-то ні думано, ні гадано та придумав до ладу, та ще й так, що й сам Прокіп Ригорович Пістряк, конотопський сотенний писар, та й той його за вигадку зроду вперше похваляє. А Ригорович іде за сотником, та свое гада, та дума: «Се на біду вже йде, коли пан сотник та буде розумніший мене. Нащо ж йому і писар, коли сам буде і видумувати, і підписувати? Отсе тільки не видно, що сам буде й писати та, може, й на щотах викидати. Та не дамся-бо!... Я йому хука усучу». Підійшли до самого шинку Кузьмишиного, аж тут і сотня стоїть і, поскидаючи шапки, поклонились пану сотнику.

– Здорові були, діти! Чи всі ви тут? – спитав їх пан сотник і, узявшись у боки, обглядав їх оком, неначе облічував або розглядав кожного у пику; а він – я ж кажу – більш тридцяти ліку не знав, а козака ні однісінького у твар[б – В лице.] не знав і не тямив, хто з них Демко, а хто Процько.

– Здоров, батьку! – торохнула йому громада. – Усі ми тутечки-здесь до єдиного.

– А перелічи, писарю, чи не сховавсь який, – повелівав пан сотник, надувшись, як той сич.

От писарю Ригоровичу вп'ять біда. Усі козаки, і як стулив хворостину докупи, так і по зарубкам усі.

– Та який же там чорт мандрував, як я увіходив до пана сотника? – крикнув Пістряк з серця та аж ногою тупнув.

– Та тривай лишень, Ригоровичу! – сказав йому, усміхаючись, пан Уласович. – Адже і козаки усі, і з хворостини ні жоден не втік. Се ти як переломив хворостину, так вона якраз на козакові хруснула. От ти, держачи її на дві половини, тим одного і не долічувавсь.

А козацтво, сее слухаючи, як підніме регіт: «Так-таки, вельможний батьку, так!» – знай кричать і кажуть: «Оттакий, бачу, наш писар! О! Бодай його».

– А бодай ви показались і з козаками, і з хворостиною, і з ліками, і з начальством, – кричав на всю вулицю Ригорович, а сам як не лопне з серця.

Ухопив тую хворостину, поламав, потрошив її на шматочки та й кинув козакам у вічі, приговорюючи: – Цур вам, пек вам; осина вам; нехай вам стонадцять лихорадок і півтора стільки ж чирячок і болячок, коли знайшовсь уже розумніший мене. Нащо я вам? – Та й почав вп'ять з письма: – Ізйду у пустиню і уселюся у горах Араратських, у послідніх моря. Цур вам!

От пан сотник його і спинив і, узявши за руку, і каже:

– Годі ж, Ригоровичу, не сердься. Уряди-годи, довелося мені з тебе покепкувати, а ти вже й сердисься. А тямши, як мені підсунув лепорт, а я, нічого пак не вмючи писати, та на ньому сторч і підписав. А пан полковник і підписав, що, – каже, – конотопський сотник, пане Микито, ти еси дурень! Та я за те на тебе і не сердився, хоч ти і довго мені об тім доклади докладав і в вічі на сміхався. Годі ж, годі! Ходімо обідати...

– Нехай вам сей та той із вашим обідом, окроме хліба святого. Бодай той подавивсь, хто таку мудрацію мені втяв!... – замотав руками наш Пістряк, усе сердячись, та й потяг, не оглядаючись, додому, та й бормоче сам собі: «Подавишся, як я тобі галушку піднесу... Підведу тебе під монастир... Буде у Конотопі сотник, та не Забрюха... кланятимуться і Пістряку».

– А нам же яка порада буде? – загули козаки, дивлячись, що усе їх начальство чи переказилось, чи кат їх зна: писар, мов після дурману, повіявсь собі додому, а пан сотник понурив голову та теж потяг до своєї хати. От вертають пана сотника і питаються, що ім робити і для чого їх зібрали?

– А лисий дідько вас зна! – крикнув на них Микита Уласович, лаючи і в батька, і в матір. – Цур вам, відчепітесь від мене. Війтеся собі, куди хочете, хоч на шибеницю. Який я порядок дам, коли писар сказився? У нього лепорт (се пан Уласович усяку бумагу узивав лепортом, не вмючи вимовити, чи там предписаніє, чи що бувало); нехай, – каже, – чи не проспиться, бо він часто химери гонить, так тогді і розтолкуємось, а тепер – ніколи. – Та й пішов тихою ступою додому.

На те дивлячись, і козацтво рушило: хто у шинок, хто у солому після такої муштри спочивати; а інші мотнулись на вгороди дівчат полохати...

III

Смутний і невеселий сидів собі на лавці, та вже не в світлиці, а у великій хаті, конотопський пан сотник, Микита Уласович Забрюха, вернувшись після огляду козацької сотні. До того лиха, що йому учора Йосиповна Олена, панна хорунжівна, піднесла, мов тертої під ніс кабаки, печеного гарбузця; що він після учорашнього дня ще не пив, не їв, а тут ще не виспався; що треба йому збиратися с своєю сотнею у поход, аж у самісінький Чернігов; та я ж кажу, після такої біди ще й нове лихо зіклалося йому, що розсердив свого сотенного пана писаря Прокопа Ригоровича Пістряка, а розсердившись, вже він не буде ніякої поради давати, як начальство пришло об чім лепорт чи як там його; тогді що чинити? От з такою бідою як йому не бути смутному і

невеселому? Еге! Сидить собі, сердека, у великій хаті на лаві, кінці стола, голову понурив аж трохи чи не до колін! Сидить же він вже не час і не два... аж ось із кімнати і обізвалась до нього наньмичка:

— Чого-бо ви, паниченьку, сумуєте і сидите мовчки? Чи не пора вже лагодити обідати?

— Не хочу! — сказав Уласович, та й здихнув тяжко та важко на всю хату, і підпер голову рукою.

От наньмичка, погодивши, і вийшла з кімнати та, дивлячись на нього веселенько, як тая ясочка, і каже:

— Або, може, ви вже пообідали, так, може, або ськатись хочете... абощо?

— Не хочу! — один одвіт дає Уласович і не дивитьня на неї.

Посупившись, вернулась наньмичка у кімнату та й сіла у куток, ворчачи: «Отто вже, мабуть, був у попа та, мабуть, там і обідав; бо вже ті попівни, хоч до кого, так підіб'ються». І усе, сидючи собі, знай коренила попівен.

А Микита Уласович знай собі сидить і дума про своє. Аж ось... рип!... хтось увійшов у хату... Пан сотник зирк!... аж то ввійшов не хто, як наш Ригорович. Мабуть, відсердився? Ні, він не відсердився, а прийшов з хитрощами до пана Микити; ось слухайте, що тут буде... От, увійшовши, та мовчки і став біля дверей.

Не зрадувався ж і пан Уласович, як вздрів широкого свого приятеля, а пуще тим, що думав собі: «От теперечки вже він не сердиться і дасть мені пораду у моїй біді». Так Ригорович-бо не туди гне: як став біля дверей та і став, і мовчить собі, і ні пари з уст не пустить.

— Що скажеш, Ригоровичу? — питає писаря пан сотник, а той йому одвіт дає, не сходячи з місця:

— А що повелите, пане сотнику?

— Та ну собі у болото з своїм сотничеством! Хіба не знаєш моєї натури? Перед козаками так я сотник, а ти писар; а коли ми удвох у хаті, так ми собі брати. Сідай же, будемо обідати, — так казав Уласович.

— Дякую! Я вже обідав. — Та й кивнув головою Ригорович, сее кажучи.

— Отто вже й бреше! — каже сотник. — Так сідай-таки, я обідатиму, а ти пий дулівку; що за мудра, торішня, ще тільки на сім тижні почали, так там така, що і п'єш — і хочеться.

— Ізпих тресугубую чашу бідствій, — сказав, здихнувши, писар, — і вже не могу вмістити боліє суетливої дулівки, де не когдa обрящеться во устах моїх яко полинь.

— Та що бо ви, пане писарю, — став до нього сотник люб'язно говорити, — якого чорта і досі на мене адом дишете? За віщо і про віщо? І сам старий циган не розбере.

— Не ліпо есть, пане сотнику, совокупляти фараоніцькое всевоїнство з нами, правовірними. Тут і без цигана можна возгребіє сотворити. Єгда поднесоша мені тресугуботреклятую пинхву, убо что есм після сього? Аки конь і меск! Тьфу! Паче і обаче!

— Та яка ж там, пане писарю, пинхва! От тільки що ти не второпав тієї проклятої хворостини...

— Да погибнеть она з шумом в печі огнепалаящій! А вам було, пане сотнику, дивлячись на мое глумленіє, мовчаніє учинити і не при громаді, аки лев рикающе, вознепщевати на м'я, но особ мене появше, повідати було мені істину, да не возсмійуться надо мною наші козаки і рекуть нині: «Писар наш суть дурень, не вмів розібрати, що хворостина суть удобосокрушаемая». Адже я вам добре ще в світлиці повідав: п'ян бих і не ізтрезвихся еще во оное урем'я; і аще руці мої дрожаша, аки деревесно листвіє, то якова бисть глава зо всіми помишленіі? Бисть як треволненное море. Того для подобало було вам, пане сотнику, всп'ять зря, покрити прегрішення брата вашого; сиріч устами ко вуху повідати йому, а не во все козацькое услышаніє.

— Отже, твоя правда, Ригоровичу; тепер я і сам бачу, що воно так е, — казав наш Уласович. А се було завжди так: що що Пістряк не здума, що не скаже, то вже пан сотник мерщій і каже: «Так, так воно е». От як і тепер підтакнув і, дивлячись йому в вічі, побачив, що се Ригоровичу — як по губам вареником з маслом; от і став сміліш з ним розговорювати і зашучувати, і каже: — Сідай же, приятелю; якого-бо ти чорта там біля порога маячиш, як той цуцик на вірьовці? Іди ж, іди; сідай біля мене; я буду обідати, а ти тягни дулівку. Пазько! А внеси лишень повну носатку дулівки! — Вийшла Пазька з кімнати і, переходячи через велику хату, вже веселенько глянула на свого панича. А Прокіп Ригорович думав-думав, далі став по хаті ходити і співа собі під ніс псальму: «Склонітеся, віки, со чоловіки»; а далі як бризне шапку об землю, як здихне, та й підійшов до пана Уласовича і, закручуючи уси, став йому казати:

— Єй, істинно, не лгу. І да пожреть меня общая матер наша земля на соньмищі, аще збрешу хоч півслова. На довлієть ні єдиному начальнику угобзення творити своїй десній руці, сиріч писарю; понеже і поелику: усяк чоловік імаєть главу, глава імаєть розум, розум імаєть волю, а сія рекомає воля повеліваєть і десницею, і шуйцею, і усяким членом. Но сіє суть приклад і сицєвое розумініє: чоловік — Конотопська сотня; глава — пан сотник; розум во главі — аз, мізерний писар; аз імію волю, сиріч дарованіє, написати бумагу, так що неглі і сам полковий писар утне подобную. Аще лі убо чоловік не повинуеться главі, уне ій єсть... такожде і глава розуму; во оное урем'я імаєть биті см'ятеніє і содроганіє; тако і зді; аще сотня не імаєть повинутися пану сотнику, а сей вопреки імаєть творити мені хуждшему і, що паче усього, не прикривати його незнаній, но еще і глумитися? Оле! Пощо я й на світі пребиваю?

Та, наговоривши такого, сів на лавку і рукою підперся та й журиться. А Микиті Уласовичу його і жалко стало і каже йому:

— Коли правду, братику, сказати, то я не второпав нічогісінько, що отсе ти мені розказав; бо се, бач, з письма, а ти знаєш, що я його не втну і що воно мені зараз завадить, як хто з ним до мене підвернеться. Зділай же

дружбу, не сердься на мене, та з серця не говори мені з письма, а кажи просто. Тут і так, не тобі кажучи, лихо та ще з лихом, а тут ще у поход іти. Ось давай про се толкуватись, що нам по тому лепорту робити...

— Чортзна-що ви говорите, — загомнів писар на пана сотника, — чи подобаєть же от начальства до подчиненності писати лепорт? Повелініе. Несметное множество разів казах вам, і се усе всуе.

— Та усе ж то лепорт, не що більш. Я рад, що й лепорт витвердив, а другого, що ти кажеш, так я не вимовлю. Так кат їх бери з лепортами, а от давай товкуватись, як у поход збиратись. Адже сотня уся, то й добре; ну, дальш кажи, що робити?

— Гм, гм! — став кашляти Ригорович, як згадав, як він лічив сотню. От і став під нього підкопуватись, щоб пана сотника втопити, а самому... Ну, та не будемо поперед розказувати, а слухатимемо, як там було; отже він і каже: — Що повелить пан сотник, маю непустительно сполняти.

— Та зділай милость, Ригоровичу, годі мені сього докладати! — казав пан сотник та й сіда за стіл, бо Пазька внесла обідати і повну носатку дулівки. — Сідай, — каже, — зо мною; а коли не хоч обідати, так тягни дулівку та об ділах мені не докучай.

От сотник мовчки обідає, а писар сидів-сидів, мовчав-мовчав, далі за ложку, та у ту ж миску... та й почав, як він каже, сокрушати перш борщ гарячий з усякою, мілкою рибкою, та пшоняну кашу до олії, далі заохолоджуваний борщ з линами, а там юшку з миньками та з пшеничними галушечками, та печені карасі, та більш і нічого. Хоч наш Ригорович і обідав дома не менш того, що тепер ів і в пана сотника, так йому се нічого: він у дяка у школі вчився, так за голос, що було як на обідах підніме, так як той дзвоник, на усю вулицю чути, що аж у вухах лящить, так його пан дяк було по обідам і водить; то з ним привчився і наш Ригорович, і йому не страшно було хоч шість обідів обідати; так тим-то із Уласовичем, як побачив добру страву та ще з свіжою рибою, так і прийнявсь молотити, неначе ще нічого зранку і не ів.

Як ів, ів добре, що аж за вухами лящало, далі схопив носатку та, не наливаючи у карватку, так з неї усю дулівку і вицідив. Далі, уставши з-за столу, подякував богу і хазяїну, сів на лавці, викашлявсь, уси розгладив і каже:

— Добрия ради трапези і преотмінния дулівки предаю вишному забвенію прискорбіе мое. Да не пом'янетсья к тому треклятая хворостина, преломленіем своїм похитившая було единого козака. Цур ій! Да пребудеть вона тресугубо анахтема проклята і да згорить в печі халдейської, а ще лучче, як в гиенні огненній. Давай же діло говорити і діло творити. Да будеть вам, пане добродію, відомо, що нам невозможно у поход виступати! О! — і почав карлючки гнути.

— Йо! — аж скрикнув пан Уласович з радощів і підбіг до нього, щоб випитувати, і каже: — Як же се можна? А лепорт?...

— Але! Ви таки усе своє! — каже Ригорович. — Вам хоч кіл на голові теши, то в вас усе лепорт. Ну, дарма! Хоч би вони як не розписували, а нам не можна йти: нам не суть удобно, нам ніколи!

— А чому ж нам ніколи? Зділай любов, розжуй мені і сее слово: чому нам ніколи?

— Гм, гм! — викашлявшись і подумавши, сказав Ригорович, — яковая нам соприкосновенность до Чернігова і до самої полкової старшини, аще мир весь погибаєть?

— Як се то? — злякавшись, питає пан Микита. — Від чого мир погиба? Що ж се таке? Я, конотопський сотник, та й не знаю, що мир погиба? Та кажи-бо, будь ласка, від чого він погиба і чи не можемо його як-небудь оборонити або підперти?

— Погибаєть! — здихнувши, каже Пістряк. — Всім зрячим і дивующимся, ніхто же о допоміжній не радить. Зріте, пане сотнику Уласовичу, і ужасайтесь! Три седмиці і пол дождь не спаде, і земля не одождися, і небо заклочися; вся перетворишася в прах і пепел, вся прозябенія ізсохоша, і единая пиль носиться у нашій вселенній і — о, горе мні, грішнику! — пиль сія водворяється в непорочнім доселі носі моем і дійствуєть чиханієм, подобно аки би от нюхновенія нестерпимия і треокаянния — тьфу! кабаки, от нея же чист бих і непорочен от утробы матере моя до зді. О, горе!

— Так від чого тут миру погибати, — казав пан Забрьоха, — коли ти, пане писарю, чхаєш?...

— Але, чхаєш! — покрутивши головою, казав Ригорович. — Чхнець і не тільки я, та хоч би сам полковий писар, та що й казати: чхне і наш найясніший і найвельможніший пан гетьман, як оная зломерзкая кабака возгніздиться у носі його ясновельможности, а іі, окаянноі, подобіє суть сицевая пиль, вітром возметаемая. І аще не сотворим внезапного одожденія, усе ізсохнець і погібнець! Зеліє і злак ізв'яднець, і не будеть хлібенного проізростанія; тогді і ми не точию воздыхаем, но і умрем от глада і жажди внезапною смертію. Розумно вам реку: подобаєть одождити бідствующую землю нашу!

— Отже, я тільки через десяте-п'яте уторопав, що ти, пане писарю, мені говориш. Адже ти кажеш, що дощу в нас нема? Так що будемо робити? Чи ми можемо сили небесні знати і можемо зробити, щоб дощі йшли?

— Можемо! — закричав на усю хату наш Пістряк, а далі як стукне кулаком по столу і ще дужче крикнув: — І паки реку, можемо.

— А кажи, кажи, пане писарю, як? Я і конотопський сотник, а щось і досі сього не знаю, — питає пан Забрьоха.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=21114078&lfrom=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Примітки

1

Каверзу.

2

Три з половиною.

3

Чотири з половиною.

4

Вторує, підспівує.

5

Рапорт.

6

В лице.